

A. GERGELY ANDRÁS DSc

andrasgergelya@gmail.com
címzetes egyetemi tanár (ELTE TÁTK)

Minták Alexander Bernát és Marczali Henrik fenomenológiái felé

Patterns for phenomenologies
of Alexander Bernát and Henrik Marczali

DOI 10.14232/belv.2022.2.13
<https://doi.org/10.14232/belv.2022.2.13>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

A. Gergely András (2022): Minták Alexander Bernát és Marczali Henrik fenomenológiái felé.
Belvedere Meridionale vol. 34. no. 2. pp 190–195.

ISSN 1419-0222 (print)
ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)
www.belvedere-meridionale.hu

DÉNES ISTVÁN ZOLTÁN (szerk.) (2019): *Magyar-zsidó identitásminták*. Budapest, Ráció Kiadói Kft. 268 oldal

DÉNES ISTVÁN ZOLTÁN (szerk.) (2020): *Magyar-zsidó identitásminták II. Egyéni és kollektív önmeghatározások*. Budapest, Ráció Kiadói Kft. 350 oldal

Riad az ember, amikor egy kötet lényegében kettő (is). Ilyenné vált a Dénes Iván Zoltán szerkesztette *Magyar-zsidó identitásminták kötetpár*,¹ melyekből egy is elegendő ahhoz, hogy megdolgoztassa olvasóját a századfordulós zsidó életvilágok, kapcsolatikultúrák, oktatáspolitikák, önszerveződések

¹ Mindkettő az OR-ZSE támogatásával és a Marczali Henrik Kutatócsoport meghatározó részvételével jelent meg.

és kölcsönhatások, vagyis az önmeghatározás történetiségének jegyeit és árnyalatait illetően. A kötet hátoldali szövege még pontosítja is a közlési szándékot: „A vizsgált magyar-zsidó identitásminták feldolgozása során – szerzők és szerkesztő – el kívánták kerülni az esszencializmust, a közösségi metafizikát, azt tehát, hogy valamilyen tértől és időtől független kollektív lényeket feltételezzenek, és azt illusztrálják: az asszimiláció apologetikáját, kritikátlan eszményítését, továbbá az ortodox visszahatás idealizálását és ahistorikus projekcióját. Továbbá azt, hogy a Soát és a cionizmust vetítsék vissza az asszimilációs eszmére, s a magyar-zsidó identitás mintáinak vizsgált változataira”.

Az első kötet mindjárt olyan portrékkal szolgál, melyek a kilenc szerző (Dénes Iván Zoltán, Huszár Mihály, Konrád Miklós, Peremiczky Szilvia, Schweitzer Gábor, Turbucz Péter, Varga Péter András, Zima András és Zóka Péter) egy-egy tanulmányával a dualizmus „aranykor” jellegének mintegy vitatásával is megismerő feltételeket kínálnak a korszak asszimiláns zsidóságának integrációs stratégiáit, „haladó/neológ” törekvéseit, környezetükről és a korról vallott nézeteik területén lehetséges értelmezéseket tekintve (lényegében a második nagyobb fejezet, Konrád Miklós, Zima András és Schweitzer Gábor dolgozata erről az útkeresésről, helyzetértékelésről vall, 93–148. old.). Az *útkeresések és helyzetértékelések* folytatása (Zóka Péter, Turbucz Péter és Varga Péter András írásaival, 151–255. old.) további fejezetként vezetik körbe az olvasót Alexander Bernát és Marczali Henrik nézetei felé az első világháborúról, Alexander Bernát egy elfeledett pécsi konferencia-részvételét a szabad tanítás politikai felelősségének kérdéséről, és Alexander ki nem használt kapcsolódását a korai fenomenológiához, a magyar filozófiatörténet-írás problematikájával és a kimagasló tudós személyiségek hiányával bevezetett dolgozatban. /Kézenfekvően benne rejlik a válasz is a Marczalitól megidézett szavakra, minthogy személyében is alapozója volt a hazai filozófiatörténet éppen tanítványai köréből kialakult korai iskolájának!/.

Az árnyalható részletek felé tartva még érdemes a címadó témakör megjelenítését földidézni a könyv első nagy fejezete, az *Identitásminták* három tanulmánya alapján. Itt Huszár Mihály, Dénes Iván Zoltán és Peremiczky Szilvia írása (13–89. old.) adja meg az alaphangot Marczali magyar-zsidó identitása, identitás-háttere, családi öröksége és küldetésessége, valamint a kor irodalmi referenciáinak szélesebb közege számára (Ormódi Bertalan, Kiss József és Makai Emil írói világát megidézve), hogy e három változat interaktív értelmezhetőségi relációját, korszakos jelentőségét mutassa fel mint a korántsem rejtett világok verzióit (68–89. old.).

A szerkesztő Dénes Iván Zoltán lendületes és nagyszabású történeti összegző szándékát dicséri maga a kötet is, aki a Marczali Henrik Kutatócsoport választott vezetőjeként 2016 óta a csatlakozott kutatók körének is nemzetközi hírű eszmetörténész, egyetemi tanár, a Bibó István Szellemi Műhely alapítója és elnöke (1996–2012), az Academia Europaea (London) választott tagja (1995–), és még megannyi szervezet, tisztség, misszió és elméleti irány képviselője. Az *Identitásminták*-kötet Dénes bevezetőjével és fogalomtisztázó írásával (Mitől zsidó egy magyar tudós? 42–67. old.) már megadja a kötet címre hangolt változatok alaphangját, amikor Marczali Henrik (Marczali, 1856 – Budapest, 1940) magyar történetíró, egyetemi tanár, a professzionális történetkutatás, történetírás és történészképzés megalapítója identitásának keresésekor

kérdőjeleket és hangsúlyokat, magyarázatokat és tónusokat rögzít írásában. „Mert hát mit is jelentett a magyar mivolt és a zsidó háttér?” – kérdezi erről –, mi értendő azon, hogy zsidó volt, amikor identitásában „a zsidó valláshoz, néphez, származáshoz, családi hagyományhoz ragaszkodás kritériumai, a kisebbségi tudat, a zsidónak bélyegzettség és a cionizmus közül” kellett választania, miközben „vallásának tradicionális életformát meghatározó rituális előírásait nem tartó, szekuláris felfogású és életmódú, zsidó vallású magyarnak mutatkozik”? (56. old.). Dénes úgy véli: „Annak érdekében, hogy a kérdésre válaszolhassunk, először tisztába kell jönnünk azzal, hogy milyen diskurzus keretében tesszük fel a kérdést. Az ugyanis mást és mást jelent aszerint, hogy a vallásos, a asszimilációs, a soá, a cionista vagy az identitás-diskurzust választjuk értelmezési keretül. Ennek tisztázása után vehetjük számba, hogy Marczali Henrik kiknek a zsidó szellemi örökségét vitte magával, miben állt az, hogyan értelmezte át és mire alkalmazta. Akkor, amikor a zsidó rítusközösség szigorú életvezetési szabályai helyett az őt környező világhoz idomult napi munkája során, családjá és társasága közegében. Ez után rekonstruálhatjuk zsidó tárgyú írásainak gondolatmenetét, kiinduló- és végpontját és érvelését. Annak érdekében, hogy lássuk, milyen fogalmakat milyen értelemben és milyen kontextusban használt...”²

A kötet tehát elnagyoltan az első tömb tárgyaként Marczali Henrik körüli világokat, a közbülső fejezetben a korszak és társadalmi közrehatások sokaságát, harmadik egységében pedig leginkább Alexander Bernát világát eleveníti fel mint a modern zsidó integrációs stratégiákat a múlt századforduló Magyarországon meghatározó kulcsszereplők jelentőségének tudnivalóit. Alexander Bernát filozófus (1850–1927) tevékenységét és magyar-zsidó önazonosságát megidéző írások a fiatalabb kutatói generációhoz tartozók szempontjai is érdemben megjelenítik: Zóka Péter példaképpen Alexanderről írt könyvében (*Alexander Bernát és a nemzeti filozófia*) már vizsgálati kérdéssé és rövid értelmezés tárgyává tette szabadtanítási kongresszus (1907) munkájában részt vállaló Alexander Bernát szakmai nézeteit (151–160. old.), Turbucz Péter pedig Alexander műveinek gyűjtőjeként, szövegkiadásokban a filozófus életének kutatójaként és életrajzírójaként ismert szerző lévén Alexander és Marczali 1914–1916 közötti háborúpárti nézeteit mutatja be (161–225. old.). Varga Péter András már terjedelmesebb tanulmányt is közölt Alexander Bernát tanulóéveiről és fiatalkori naplójának részleteit is segítette összeválogatni a *Magyar Filozófiai Szemle* számára, itt a filozófiatörténet fenomenológiai irányának keletkezéstörténetében megnevezhető filozófiatörténet-írási problémát veszi fókuszba (226–251. old.), kiemelve, hogy a hazai tudománytörténetben „vezérlő alakok helyett vezérlő módszertani kérdésekkel” találkozhatunk meghatározó értelemben (251.), melyeket „a filozófia szabad tanításában” érdekelt korabeli tudományos közélet (Alexander magamagát elsősorban pedagógusnak vallotta, amit tudományegyetemi státuszával együtt is igen komolyan képviselt és „felsőoktatási didaktikában” ki is dolgozta ennek éppen bevezetendő pedagógiai alapjait) a filozófus származásával összefüggő kultuszvítává fokozott le. Olyan kérdések, mint „például a jogkiterjesztő asszimiláció, a nemzeti liberalizmus, a műveltségi és erkölcsi perfekcionizmus stb.” úgy álltak a kor pedagógiai-világképi és zsidó szakmai kompetencia versus hátrányos megkülönböztetések sodrában (227.), hogy azokból a kor átmeneti jellegét is tükröző dilemmák, az Országos Rabbiegyesület célkitűzéseit is nagyban meghatározó közpolitikai

² lásd: Az első professzionális magyar történetíró zsidó kötődése. Oneg Sábát estek, 2021. https://www.szimshalom.hu/2021/10/oneg_denes_ivan_zoltan/

folyamatok ugyancsak kiolvashatók, mint erre Schweitzer Gábor a liturgikus és vallási gyakorlat két szervezetét is bemutató írásában részletesen kitér a „győri bizalmas rabbitalálkozó” (1889) helyzetértékelése vagy az Egyenlőség cikkeit is földéző összegzése közben (132–148.). Ezidőben ugyanis, mint Konrád Miklós dualizmus-kori áttekintése is aprólékosan elemzi, „az ország izraelita lakosait a keresztényekkel egyenjogúsító 1867. évi XVII. törvénycikket követően az 1895. évi XLII. törvénycikk a zsidó vallást is egyenlő rangra emelte az ország bevett vallásfelekezeteivel. A liberális nacionalizmushoz zömében a dualizmus végéig hű politikai és kulturális elit a zsidók nyelvi és kulturális elmagyarosodását kívánatosnak és hatásában üdvösnek nyilvánította, az elmagyarosodott és a magyar állameszmét támogató izraelitákat a magyar nemzet teljes értékű tagjainak minősítette, az antiszemitizmust elítélte”. Viszont a dualizmus aranykor-jellege identitástörténeti szemszögből „vitatható, hiszen a tömegesen csak az 1860-as évektől magyarosodó és szekularizálódó zsidóság számára az önmegkérdőjelezéstől mentes premodern zsidó azonosságtudat éppen ebben a korszakban adta át helyét a többes kötődések révén feszültségekkel terhes modern zsidó identitásnak. Ha azonban a zsidók gazdasági és társadalmi felemelkedését nézzük, részvételüket az ország modernizációjában és kulturális életében, a minősítés kétségtelenül indokolt, amiként abban az esetben is jogos, ha a kritérium az állam és a keresztény magyar társadalom magatartása a zsidó lakosság iránt...” (93. old.). Hasonlóképpen támasztja alá tanulmánya esztörténeti alapjait Zima András írása, melyben a „mit követel tőlünk a jelen?” kérdése kapott hangsúlyt a modernizáció során végbemenő identitás-változások, „a modernizáló elitcsoportok modern jelenségekre és a külső társadalom asszimilációs igényeire adott válaszok” kulcsproblémáinak nyomon kísérése során (109–131. old.).

Nem alapjaiban, talán csupán hangsúlyaiban és a tárgyalt kérdéskörök további árnyalásában nevezhető meg a Dénes Iván Zoltán szerkesztette *Magyar-zsidó identitásminták II.* kötet, melyben tizenhárom eszme-, mentalitás- és irodalomtörténész, köztük több szociológus és hebraista szerző folytatja a fenti identitásdiskurzusok tárgyalását és tovább sorolja szakmai, történeti, értelmezéstudományi dilemmáikat. Ezek a tanulmányok úgyszintén valaminő önképek, társadalmi és közösségi reprezentációk, a korszakot meghatározó szellemtörténeti diskurzusok köreibbe invitálnak, s nemcsak a tematika egyre szélesebb spektrumát jelzik az interdiszciplináris megközelítés érvényesítésével, de közvetlen a nyilvánvalóan sokrétegű és összetett zsidó identitást, ennek önmeghatározási aspektusait helyezik vizsgálódásuk előterébe. A kötet Dénes által körvonalazott hátoldali szövege erről árnyaltabban így ad előképet: „A zsidók önmeghatározásának egyik típusa szerint azok a zsidók, akik istenfélők, az epikureus és agnosztikus életszemléletűektől elkülönülve zárt rítusközösségben élnek, a halacha előírásait követik, és az isteni gondviselésben bíznak. A másik változat azokat tartja zsidóknak, akiket a soa traumája határoz meg, gyászolják felmenőiket, miáltal emlékezeti és gyászközösséget alkotnak. A harmadik önmeghatározás szerint azok a zsidók, akik szolidárisak Izraellel, és pozitív zsidó jövőképük van. A negyedik értelmezés pedig azokat foglalja magában, akik kulturális kötődésében erőteljes a zsidó témák iránti érdeklődés. Mindezek együtt különböző egyéni és közösségi önmeghatározási mintákat alkotnak, és végső fokon ki-ki maga dönti el, hogy ezekből mit vagy miket választ. E minták az asszimilációs, a soa-, a cionista és a vallásos identitásdiskurzusokhoz és stratégiákhoz kapcsolódnak...”

E második kötet már alcímében is (*Egyéni és kollektív önmeghatározások*) hangsúlyozottan az asszimilációs folyamat disszimilációs stratégiái felé szintúgy lehetséges kitekintést nyújtja a perszonális és csoportidentitások aspektusában. Ha csak a tartalomjegyzéket látjuk, ez is feltűnik a fejezetek közötti értelmezési mezőkben: Dénes Iván Zoltán: *Mihez viszonyítunk a magyar-zsidó identitásmintákat?* (9–15. old.), Huszár Mihály: *Morgenstern/Marczali Mihály főrabbi és a marcali zsidó hitközség a magyarosodás útján (1851–1889)* (19–47.), Turbucz Péter: *Alexander Bernát politikai szerepértelmezései (1919–1923)* (48–84.), Dénes Iván Zoltán: *Párhuzamos pályaképek. Marczali Henrik és Szabad György* (85–140.), Turán Tamás: *Richtmann Mózes vitája Kecskeméti Lipóttal a zsidóság útjáról* (160–177.), Balog Iván: *Zsidó öntagadás, majd hazatalálás: Reitzer Béla esete* (169–186.), Schweitzer Gábor: *A zsidó önazonosság kérdései Hoffmann János naplófeljegyzéseiben* (205–214.), Konrád Miklós: *A zsidó jellem mint konstrukció és (kényszer)örökség* (217–239.), Fenyves Katalin: *Önkép, percepció, asszimiláció* (265–291.), Zima András: *Zsidó irányzatok megváltozott kollektív tudata a sor után a sajtó tükrében* (295–311.), Peremiczky Szilvia: *„És fájó orcám rángjon majd a számhoz / ha elfeledlek egyszer Arany János”. A 137. zsoltár és Jeruzsálem mint az identitás megfogalmazásának kódjai a magyar zsidó lírában* (312–333. oldal) írásai együtt is tükrözik, mennyi lehetséges nézet, bemutatkozás, bemutatás, önreprezentáció és nyilvános megjelenítés veszi körül nem csupán a korszellemet, hanem a zsidó identitások számos mintázatát képviselő jeles alakokat is.

A két könyv, egyenként is, de szinte tanulmányonként is sajátos úton vezet ahhoz a századfordulós megismeréstudományi módszertanhoz, melyben a helyzetleíró metodológia a szigorúan filozófiai eljárásrend és az értéknormák követésével megteremti alapjait egy új szemléletmódnak, s ennek korszakos tartalmával és a többi tudományterületre is kiterjesztett érvényességével nemcsak „a priori tudomány”, hanem életfelfogás-alapozó összhatású identitás-modellek kezdenek kialakulni. Az első kötet kulcsszereplői (Alexander Bernát és Marczali Henrik) és a második tanulmánygyűjtemény további részkérdéseket taglaló írásai nemcsak visszatérő aktorok vagy felfogás-formáló komponensek, de a kor és a korszak hazai filozófiai-közpolitikai gondolkodásának is kiemelt, mert kiemelkedő képviselői, megfontolnivaló belső perspektívákat reprezentáló személyiségei, a magyar /és-vagy/ zsidó gondolkodás önmegfogalmazódásának példaadói.

A könyv két kivételes teljesítményű magyar-zsidó tudós, Alexander Bernát filozófus (1850–1927) és Marczali Henrik történész (1856–1940) tevékenységét és magyar-zsidó önazonosságát közelíti meg. Úgy, hogy egyúttal esszétanulmányokkal viszonyítási keretet alkot értelmezésükhöz. Ebben a keretben tárják fel, elemzik és értelmezik szerzői – Huszár Mihály, Dénes Iván Zoltán, Peremiczky Szilvia, Konrád Miklós, Zima András, Schweitzer Gábor, Zóka Péter, Turbucz Péter és Varga Péter András – Marcali elő rabbija, Moegenstern/Marczali Mihály identitásának tényezőit és kapcsolati hálóit, Marczali Henrik magyar-zsidó identitását, Ormódi Bertalan, Kiss József és Makai Emil magyar-zsidó írók önazonosságát, a magyarországi zsidók helyzetére vonatkozó kortárs zsidó értékeléseket, a 19–20. század fordulójára zsidó integrációs stratégiáit, két magyarországi rabbi egyesület szervezését, programjait és kezdeményezőit, Alexander Bernát múlt század eleji oktatáspolitikai előadásait, Alexander Bernát és Marczali Henrik a nagy háború elő három évében tartott előadásait, publicisztikáját, háborús propagandáját, Alexander Bernát és tanítványai filozófiai tájékozódásának egyik lehetséges, de kifutartatlan – fenomenológiai – fejlődési irányát.

A vizsgált magyar-zsidó identitásminták feldolgozása során – szerzők és szerkesztő – el kívínták kerülni az essentializmust, a közösségi metafizikát, az tehát, hogy valamilyen tételről és időből független kollektív lényegre feltételezzenek, és azt illusztrálják: az asszimiláció apologetikáját, kritikátlan eszményítést, továbbá az ortodox visszaharás idealizálását és ahistorikus projekcióját. Továbbá azt, hogy a Soit és a cionizmust vetítsék vissza az asszimilációs eszmére, a magyar-zsidó identitás mintáinak vizsgált változataira.

XXXX Pp

MAGYAR-ZSIDÓ IDENTITÁSMINTÁK

MAGYAR-ZSIDÓ IDENTITÁSMINTÁK

Szerkesztette: DÉNES Iván Zoltán

RÁCIÓ

RÁCIÓ KIADÓ

https://www.szimsalom.hu/2021/10/oneg_denes_ivan_zoltan/